

[nová] Čeština
doma
& ve světě

---

2 2012

Nová čeština doma a ve světě

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
2/2012

Redakce:

Vedoucí redaktorka – Mgr. Kateřina Romaševská
Výkonná redaktorka – Mgr. Katarzyna Vaculová
Členové redakce – Mgr. Adriana Filas, Mgr. Oleksandr Sukhanek,
Mgr. Maria Simeunovich-Skvortsova
Korektorky – Mgr. Barbora Klímová, Michaela Vitoslavská

Adresa redakce:

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií FF UK
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
Tel. (+420) 221 619 347, E-mail: ncds@ff.cuni.cz

Objednávky vyřizuje:

Vydavatelství Filozofické fakulty UK v Praze,
náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, e-mail: books@ff.cuni.cz

Grafická úprava, obálka & sazba: Studio Lacerta (www.sazba.cz)

Obsah

Úvodní slovo	9
Recenze / Čeština očima sociolingvistiky	
Maria Simeunovich-Skvortsova Humar, Marjeta – Žagar Karer, Mojca (eds.) (2010): <i>Nacionalni jeziki v visokem šolstvu / National Languages in Higher Education</i> Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.	15
Marian Sloboda Radostný, Lukáš – Titěrová, Kristýna – Hlavničková, Petra – Moree, Dana – Nosálová, Barbora – Brychnáčová, Irena (2011): <i>Žáci s odlišným mateřským jazykem v českých školách</i> Praha: META, o. s. – Sdružení pro příležitosti mladých migrantů.	20
Richard Vacula Svobodová, Jana et al. (2011): <i>Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci</i> Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta.	26
Články / Čeština očima sociolingvistiky	
Alena Čermáková <i>Podstata, vznik a fungování normy (nejen) spisovného jazyka z pohledu vybraných teorií kvalitativní sociolingvistiky</i>	35
Gabriela Gańczarczyk <i>Co Poláky láká v české kultuře aneb Jak může výuka reálií posilovat stereotypy</i>	48

Eliška Luhanová <i>Italská komunita s Čechy a češtinou v Praze</i> (<i>Provázanost socioekonomické situace a užívání češtiny</i>)	56
Katarzyna Vaculová <i>Poláci v Praze ve vztahu k majoritnímu jazyku</i>	65
James Wilson <i>O jazykové akomodaci moravských a slezských studentů žijících v Praze</i>	77
Eliška Zaepernicková <i>Jazykový portrét aneb Vyjádření lingvistického repertoáru beze slov</i>	97
O autorech tohoto čísla	107

Svobodová, Jana et al. (2011):

Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci.

Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta.

Richard Vacula

Publikace vznikla v rámci řešení grantového projektu GA ČR 405/09/0113 Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci: recepce, realita, perspektiva a vize. Podílel se na ní kolektiv autorek ve složení (respektujeme zde pořadí uvedené v publikaci): prof. PhDr. Jana Svobodová, CSc.; Mgr. Ilona Adámková, Ph.D.; doc. PhDr. Irena Bogoczová, CSc.;

doc. PhDr. Eva Jandová, Ph.D.; PhDr. Radana Metelková-Svobodová, Ph.D.; doc. PhDr. Diana Svobodová, Ph.D. Knihu recenzovali doc. PhDr. Eva Höflerová, Ph.D., a doc. PhDr. Milan Hrdlička, CSc.

Kolektiv autorek z Pedagogické fakulty Ostravské univerzity si v grantovém projektu i v publikaci, která je jeho výstupem, vytyčil ambiciózní cíl: přinést syntetický pohled na otázku spisovnosti v českém jazykovém prostředí, a to jak v diachronním, tak i synchronním pohledu. V souladu s tímto záměrem se autorky zamýšlejí nad možnostmi vymezení spisovného jazyka, přibližují různé přístupy k jeho pěstování tak, jak se vyvíjely od dob prvních kodifikací moderní češtiny, a v praktické části svého výzkumu se pak snaží zjistit, jaké jsou aktuální postoje české veřejnosti (laické i odborné) vůči samotné existenci spisovné variety národního jazyka, k jejímu užívání ve specifických kontextech i ke změnám její normy. Ke zvolené látce je přistupováno v celé její šíři a je využíváno množství relevantních pramenů. Jako kolektivní dílo, v němž jsou jednotlivé části svěřeny různým autorkám, se ovšem publikace zcela nevyhnula jisté heterogenitě, a to jak stylistické, tak názorové, jakož i částečnému překrývání zpracovávaných témat. Na tento fakt samy tvůrkyně publikace upozorňují v úvodu, kde zároveň vyjadřují přesvědčení, že se interpretace jednotlivých autorek vzájemně doplňují (s. 6).

Prvních 8 kapitol knihy představuje teoretickou část, která je východiskem pro následnou analýzu údajů získaných během výzkumu. Nejdříve jsou vymezeny jednotlivé variety českého jazyka, pochopitelně s důrazem na spisovnou češtinu (dále SČ), a je podán syntetický pohled na vymezení spisovného jazyka tak, jak se vyskytuje u různých autorů. Pisatelka první kapitoly zároveň upozorňuje na neostrot a prostupnost hranic mezi jednotlivými útvary. Pozornost je věnována rovněž otázce normy; autorka se dále zamýšlí mj. nad možnostmi a nevýhodami alternativního označení a vymezení prestižní variety, jaké poskytuje např. termín *standardní jazyk*. V samostatné podkapitole je přiblížena rovněž obecná čeština jako nejdynamičtější substandardní varieta aspirující na roli jisté mluvené normy.

Po tomto úvodním vymezení pracovních pojmů je v krátkém historickém exkurzu představen vývoj postojů vůči spisovné češtině a péči o ni v průběhu 19. století a prvních tří desetiletí století dvacátého, s nímž se pak již chronologicky částečně překrývá obsáhlejší 3. kapitola, věnovaná pojetí spisovného jazyka u autorů Pražského lingvistického kroužku a jejich současníků. Obě zmíněné části si všímají proměňujícího se vztahu ke kodifikaci a „čistotě“ prestižní variety národního jazyka, vývoje teorie spi-

sovnosti a jazykové kultury i dobových polemik, zejména mezi pražskými strukturalisty a J. Hallerem.

Problematika spisovné češtiny je v následující čtvrté kapitole zasazena do širšího kontextu jazykové politiky, a to nejenom české: jsou zde hledány paralely s jinými jazyky slovanského areálu, jež se konstituovaly v průběhu posledních dvou staletí. S tímto tématem souvisí poměrně bohatá bibliografie zahrnující mnohá aktuální zahraniční díla. Přesto lze vyjádřit politování, že srovnání s jinými jazyky nebylo adekvátním způsobem rozšířeno i na západ od našich hranic. Následující 5. část publikace sice popisuje situaci tří vybraných západoevropských jazyků (angličtiny, francouzštiny a němčiny), každému z nich je však věnováno pouze jedna a půl strany a prezentované informace jsou povrchní, útržkovité, postrádají souvislost a nejsou žádným způsobem konfrontovány s českou situací. Kapitola pojednávající o francouzštině, k níž je autor recenze schopen vyjádřit se odborněji, byla zřejmě zpracována pouze na základě dvou anglofonních zdrojů (Rickard 1989; Grigg 1997) a obsahuje různé nepřesnosti a zkreslující informace.¹ Je zřejmé, že pokud autorky nemohly, ať už z důvodů časových, finančních či jiných, požádat o vypracování této kapitoly odborníky na danou problematiku, nebo její zpracování alespoň založit na důkladnějším studiu většího množství relevantních zdrojů, neměly ji do publikace zařazovat vůbec. Její povrchní a ne odborné zpracování bohužel celkový dojem z knihy poněkud snižuje.

V dosud zmíněných částech se autorky snažily o jistý vědecký odstup a názorovou neutralitu. V případě zvolené látky však není možné ani účelné zcela abstrahovat od vyjádření vlastního stanoviska. Tvůrkyně pub-

1 Jen namátkou:

- francouzština byla jako jazyk justice ustavena článkem 111 nařízení z Villers-Cotterêts, nikoli „3. odstavcem“ (s. 64); P. Rickard, od něhož autorka informace o nařízení z Villers-Cotterêts čerpá, přitom zdrojový článek uvádí správně (srov. Rickard 1989: s. 83);
- tzv. zákon Bas-Lauriolův (přesněji vlastně „zákon Base a Lauriola“) byl přijat již 31. 12. 1975 a nikoli 4. 1. 1976 - zde jde o datum jeho publikace v úředním věstníku (Journal officiel);
- je více než diskutabilní, zda lze autochtonní jazyky Francie nazývat jazyky „národními“ (s. 65);
- za výrazně nadsazený pak lze považovat údaj o počtu těchto jazyků v 16. století („více než šest set“, viz s. 64), u něhož navíc chybí odkaz na zdroj a který mimochodem zajímavě kontrastuje s některými tvrzeními ze 4. kapitoly týkajícími se nadsazování počtu slovanských jazyků (na s. 51–52 je uvedeno: „[...] je třeba přistupovat s velkou rezervou k výčtu více než tří desítek slovanských jazyků [...] či počtu asi čtyřiceti jazyků [...]. [Na seznamu slovanských jazyků se v tomto pojetí ocitnou] dialekty, sociolekty a jiné „lekty“ [...].“).

Ve výčtu bychom mohli pokračovat.

likace se v tomto ohledu hlásí k tradičnějšímu názorovému proudu vzdvihujícímu potřebnost péče o spisovný jazyk a staví se proti liberálním stanoviskům. Tyto pozice jsou explicitně vyjádřeny v šesté kapitole, která se zabývá postoji laické i odborné veřejnosti vůči spisovné češtině a předznamenává tak již praktickou část, a zejména v kapitole sedmé, jež se nese v duchu otevřené polemiky s autory tzv. konceptu minimální intervence. Samostatná podkapitola je zde věnována kritice Mluvnice současné češtiny (Cvrček 2010), té je mj. vytýkána nedostatečná validita s ohledem na geografickou nevyváženost zdrojových korpusů.

Jako poslední teoretická kapitola byl do publikace zařazen oddíl věnující se roli spisovné češtiny ve vzdělávacím systému, a to na základě chronologicky sestaveného přehledu učebních osnov a učebnic od 30. let 20. století do současnosti. Autorka kapitoly si všímá, jak se vyvíjela charakteristika SČ v učebnicích, i toho, jaká pozornost je v osnovách věnována prestižní varietě a jiným jazykovým útvarům. Konstatuje přitom vývoj od důkladného nácviku spisovného jazyka směrem k pohledu na národní jazyk v jeho stratifikační komplexnosti.

Klíčovou částí publikace a jejím hlavním přínosem je ovšem empirický výzkum, kterému se i zde budeme věnovat podrobněji. Kratší devátá kapitola obsahuje informace metodologického charakteru, stěžejní desátá kapitola prezentuje vlastní výsledky výzkumu, jehož cílem bylo slovy autorek „zjistit, jak se česká veřejnost dívá na spisovnou češtinu, kde ji považuje za náležitou i důležitou, zda souhlasí s jejími proměnami v jednotlivých jazykových plánech, případně které aktualizované jazykové prvky vítá a používá“ (s. 105). Výzkum se zaměřil na tři dílčí skupiny respondentů: na dospělé uživatele jazyka (tuto část realizovaly autorky ve spolupráci se společností SocioFactor, s. r. o.), na mládež ve věku mezi 12–18 lety a na odborníky, tzn. ty uživatele jazyka, pro něž je čeština pracovním nástrojem či předmětem studia.

Jde o kvantitativní výzkum, který probíhal dotazníkovou metodou využívající uzavřené, především škálové a výčtové otázky. Nesporným kladem je jeho rozsah: celkem se jej zúčastnilo 3 269 respondentů. Výzkumný vzorek dospělých byl získán na základě kvótního výběru (zohledněno bylo pohlaví, věk, vzdělání, kraj a velikost místa bydliště), struktura dalších dvou skupin závisela do značné míry na praktických možnostech získání respondentů (v obou skupinách např. výrazně převažují ženy). Obsah dotazníků je pro všechny tři skupiny do značné míry shodný, zahrnuty však byly i specifické otázky (zejména pro subkorpus odborníků). Zjišťované

údaje přitom byly v zásadě trojího druhu: šlo v první řadě o vyjádření vlastních postojů vůči SČ a jejímu užívání, dále se dotazovaní vyjadřovali ke konkrétním jevům pronikajícím do současné podoby spisovného jazyka (toto téma bylo šířeji pojato v dotazníku pro odborníky), respondenti z řad laické veřejnosti navíc hodnotili rovněž vlastní kompetenci v užívání spisovného jazyka.

V metodologické kapitole se autorky zabývají formulacemi jednotlivých otázek a podrobně rozebírají rizika, která se při jejich tvorbě mohou vyskytnout, přičemž většinu z nich ve svém výzkumu odmítají (srov. s. 111–114). S takto jednoznačným stanoviskem je však obtížné se zcela ztotožnit. Diskutabilní je například tvrzení o dostatečné formulační jednoznačnosti otázek, vylučující případnou rozdílnou interpretaci různými respondenty. Přitom již ze samotného typu otázek vyplývá jisté apriorní riziko interpretační nejednotnosti (připomeňme, že v případě uzavřených otázek je třeba i nabízené odpovědi považovat za součást formulace dotazu). V nabízené škále totiž figurují výrazy jako „velmi často – často – někdy“ apod.,² jejichž hranice jsou z podstaty věci neostře a mohou snadno vést nejen k rozdílné interpretaci různými respondenty, ale i jedním respondentem s odstupem času. Jde samozřejmě o „daň“ za možnost kvantifikace zkoumaných postojů, které se nelze dost dobře vyhnout, je však třeba si ji uvědomovat a nebagatelizovat ji.

Ještě problematičtější je z pohledu validity a reliability výzkumu formulace první otázky,³ jejíž znění je v textu publikace označeno za shodné pro všechny dílčí vzorky (s. 115). Toto tvrzení však neodpovídá skutečnosti: jednak se nepatrně liší podoba druhé nabízené odpovědi⁴ (formulace „za určitých okolností“ v dotaznících pro dospělé a odborníky a „za určitých podmínek“ v dotazníku pro mládež), především je však jiným způsobem formulována první nabízená odpověď. V dotaznících pro dospělé a odborníky zní „[spisovná čeština se má používat] vždy v jakékoliv oficiální komunikaci, a to jak v psané, tak také v mluvené formě“, v dotazníku pro mládež pak „[...] vždy při každém psaní textu nebo v mluveném projevu na veřejnosti, to znamená jak v psané, tak také v mluvené formě.“ Obě formulace rozhodně nelze považovat za synonymní, tím méně pak za „shodné“. Lze pochopit, že autorky byly motivovány snahou o lepší srozumitelnost

2 Srov. např. otázky 12 či 16 v dotaznících pro dospělé a pro mládež.

3 Přesné znění otázek viz přílohy 1–3, s. 195–205.

4 Předpokládáme, že se do příloh dostalo skutečně finální znění dotazníků tak, jak byly použity při výzkumu.

přiměřenou věku respondentů, srovnatelnost takto získaných údajů je však diskutabilní („oficiální komunikace“ není totéž co „každé psaní textu nebo projev na veřejnosti“) a na tuto diskrepanci by v textu mělo být každopádně upozorněno (lze také spekulovat, zda právě špatné porozumění nevedlo ke konstatované hypertrofii volby odpovědi č. 2 v subkorpusu mládeže – viz s. 117).

Na možnost nejednoznačného pochopení některé z otázek nakonec upozornily i samy autorky na s. 168: fakt, že část školní mládeže konstatovala, že spisovně psát nepotřebuje nikdy či jen málokdy, je interpretován tak, že „tito mladí respondenti [možná] více reflektovali situace mimoškolní.“ O míře formulační jasnosti a jednoduchosti otázek a nabízených odpovědí lze diskutovat i v obecnější rovině (některé odpovědi dosahují délky překračující 2 řádky drobně psaného textu; zvláště u mládeže je pak otázka, zda se všichni respondenti skutečně dobře obeznámili s celým zněním všech odpovědí). V této souvislosti je třeba upozornit ještě na jeden sporný moment: autorky konstatují (s. 113), že se při konstrukci dotazníku vyhýbaly formulacím, které by nutily respondenty odpovídat na dvě věci zároveň. Nabízené varianty odpovědí však respondenta nezřídka nutí zaujmout dva či více postojů najednou – srov. např. otázku 17,⁵ kde se ve druhé nabízené odpovědi dotazovaný vyjadřuje zároveň ke kvalitě veřejných projevů („Líbí se mi, když [se veřejní představitelé vyjadřují] kultivovaně a spisovně.“) i ke kvantitě užívání SČ v těchto projevech („Myslím, že takových příkladů se u nás dá najít ještě dost.“). Podobně první nabízená odpověď nutí respondenta, aby zaujal postoj k užívání SČ („Velmi ocením [užívání SČ], upoutá mě [...]. Vychutnávám si takové projevy [...].“) a zároveň k frekvenci jejich užívání, přičemž musí navíc souhlasit s apriorním tvrzením o úbytku vyjadřovacích vzorů, jež mu autorky podsouvají a k němuž nemá možnost zaujmout postoj („Mrzí mě, že těchto vyjadřovacích vzorů dnes ubývá.“).

Jisté výhrady lze formulovat i vůči dalším částem výzkumu. Například otázka 6 (dospělí a mládež), zjišťující postoje vůči vybraným substandardním jevům pronikajícím do SČ, je zaměřena především na jevy obecně české; chybí rovnoměrné zastoupení jevů z jiných nadnářečních útvarů (v dotazníku pro odbornou veřejnost je tato část vyváženější). Konstatujeme, že by i potom výpovědní hodnota této otázky zůstala relativně nízká: respondenti se vyjadřovali k pouhým 17 jazykovým jevům, zvoleným na

5 V dotazníku pro odborníky jako otázka 14.

základě konsensu omezeného množství badatelů (badatelek), většina z jevů byla ilustrována pouze dvěma nahodile zvolenými příklady, které dotazovaní hodnotili vytržené z kontextu, navíc se měli vyjadřovat k jejich přítomnosti ve spisovném *mluveném* projevu, ale příklady hodnotili na základě jejich psané podoby, která samozřejmě v případě nespisovných tvarů působí nezvykle a zvyšuje tím pravděpodobnost negativního hodnocení. Je jasné, že pro získání skutečného obrazu pronikání substandardu do spisovného jazyka by v ideálním případě bylo třeba zjišťovat reálný úzus mluvčích na základě analýzy reprezentativního mluveného korpusu, pokud by takový existoval.

V dotaznících lze dále nalézt některé drobnější formální chyby. I přes diskutabilnost některých řešení a formulací však zůstává faktem, že se autorkám podařilo realizovat rozsáhlý výzkum, jímž doložily zejména přetrvávající prestiž spisovné češtiny jako jazyka kultivované komunikace, a to i u nejmladší sledované generace.

Lze uzavřít, že kniha Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci je nepochybně užitečným a aktuálním počinem a představuje svým rozsahem a zaměřením ojedinělou publikaci. Na jedné straně přináší synteticky zpracovaný přehled vývoje vnímání spisovné češtiny a její pozice v rámci útvarů národního jazyka, který je pochopitelně třeba vnímat v kontextu subjektivních postojů zastávaných autorkami, to mu však nijak neubírá na fundovanosti a komplexnosti. Na straně druhé jsou teoretické úvahy aktualizovány pomocí empirického výzkumu. Ačkoli je možné polemizovat s některými dílčími řešeními a jejich výpovědní hodnotou, je nesporné, že jde o výzkum v dané oblasti bádání svým rozsahem výjimečný, přinášející cenné poznatky, potvrzující mimo jiné prestiž spisovné češtiny mezi odbornou i laickou veřejností a otevírající cesty pro další výzkumy. Kniha se tak nepochybně stane významnou a inspirativní součástí současného odborného diskursu v dané oblasti.

Bibliografie:

- Cvrček, V. et al. (2010): *Mluvnice současné češtiny. 1. díl, Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum.
- Grigg, P. (1997): Toubon or Not Toubon: The Influence of the English Language in contemporary France, *English Studies: A Journal of English Language and Literature* 78, 4, s. 368–384.
- Rickard, P. (1989): *A History of the French Language. 2. vyd.* London: Unwin Hyman.